

Barbara STANKIEWICZ

WALORYZACJA PRZESTRZENI POPRZECZ FORMY KRAJOBRAZU

Streszczenie. „Waloryzacja przestrzeni poprzez formy krajobrazu” stanowi odmienne podejście do studiów krajobrazowych w planowaniu przestrzennym, niż w metodach dotychczas stosowanych w Polsce. Głównym jej narzędziem badawczym jest percepcja, co wyraża się w określaniu zasięgu widoczności, określaniu zasobów krajobrazowych w jednostkach widokowych i ocenie atrybutów krajobrazu. Waloryzacja stanowi oryginalny zespół metod, który posłuży nie tylko planowaniu przestrzennemu, ale, analizując jakościowo formy krajobrazu, określi zasoby środowiskowe, a wśród nich te, które wymagają ochrony. Dają one zatem ważną podstawę dla wszelkiego rodzaju ocen oddziaływania inwestycji na środowisko, szczególnie w aspekcie przemian krajobrazu.

VALORISATION OF SPACE THROUGH LANDSCAPE FORMS

Summary. The article presents a different attitude to the landscape studies in spatial planning from the methods that have been used in Poland so far. The main research tool is perception, which is expressed by the range of visibility, determining landscape resources in view units and evaluating the landscape attributes. The valorisation presents an original set of methods which will not only serve the spatial planning but, analysing qualitatively the landscape forms, determines the environmental resources, including those that need preservation. Therefore, they give an important basis to all kinds of evaluations of investment influence on the environment, in particular in the context of landscape transformations.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest waloryzacja przestrzeni poprzez formy krajobrazu do wykonywania studiów krajobrazowych na potrzeby planowania przestrzennego w skali miejscowych studiów i uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego oraz dla studiów do planów regionalnych. Waloryzacja może również służyć monitoringowi przemian krajobrazu w określonych przekrojach czasowych (np. 15-letnich) i badaniu wpływu inwestycji projektowanych na fizjonomię krajobrazu, a w konsekwencji na środowisko przyrodnicze.

Aby wyjaśnić społeczny sens i potrzebę takiego opracowania, warto sięgnąć do sformułowanych popularnych podstawowych pojęć traktujących o krajobrazie i architekturze.

Architektura to: „takie procesy kształtowania układów osadniczych (...) oraz całych regionów, gdzie szczególną rolę odgrywa kształtowanie krajobrazu”. (Encyklopedia Powszechna, PWN, 1973 r.)

Krajobraz to „fizjonomia powierzchni ziemi, będąca syntezą elementów przyrodniczych i działalności człowieka”(prof.Bogdanowski). Krajobraz jest także wg prof. Novaka „wyrazem kultury społeczności, jest mieniem narodowym, jest też wychowawczym ugiem, którego uprawa decyduje o roli narodu”.

Planowanie przestrzenne ogranicza się do dwóch wymiarów. W skali planów miejscowych nieuwzględnienie trzeciego wymiaru tworzącego dopiero przestrzeń niejednokrotnie prowadzi do niewłaściwych rozwiązań projektowych. Plany zagospodarowania przestrzennego na ogół nie zawierają informacji, na podstawie których można by udzielić wytycznych do projektowania realizacyjnego w zakresie kształtowania krajobrazu (sylwety miasta czy osiedla, dominat krajobrazowych, kształtowania terenów otwartych itp.). Na tej zasadzie np. na osiach widokowych zespołów zabytkowych pojawiają się formy nie licujące z charakterem zabytkowej sylwety miasta, a w terenach otwartych - agresywne formy niweczące harmonię krajobrazu.

Szczególnie istotne jest zagadnienie ochrony i kształtowania krajobrazu w obszarach charakteryzujących się wybitnymi walorami przyrodniczymi i kulturowymi, miejsc o wyjątkowej „wrażliwości” krajobrazowej.

Powołując się na K.H.Wojciechowskiego [4] można podać systematykę podejść stosowanych „w” lub „przy” waloryzacji krajobrazu:

- ekologiczne lub fizyczno-geograficzne,
- formalno – estetyczne,
- psychofizyczne,
- psychologiczne,
- fenomenologiczne,
- semiotyczne,
- od strony „wyobrażeń społecznych”,
- funkcjonalne,
- od strony „perspektyw akcji indywidualnej”,
- etyczne.

Wymienione metody badań prowadzone są głównie w dziedzinie geografii, ekologii, psychologii, estetyki, nauk społecznych. Obejmują one wąskie, specjalistyczne i wybrane problemy. Żadna z nich nie ujmuje w sposób holistyczny krajobrazu i związanej z nimi problematyki percepcji.

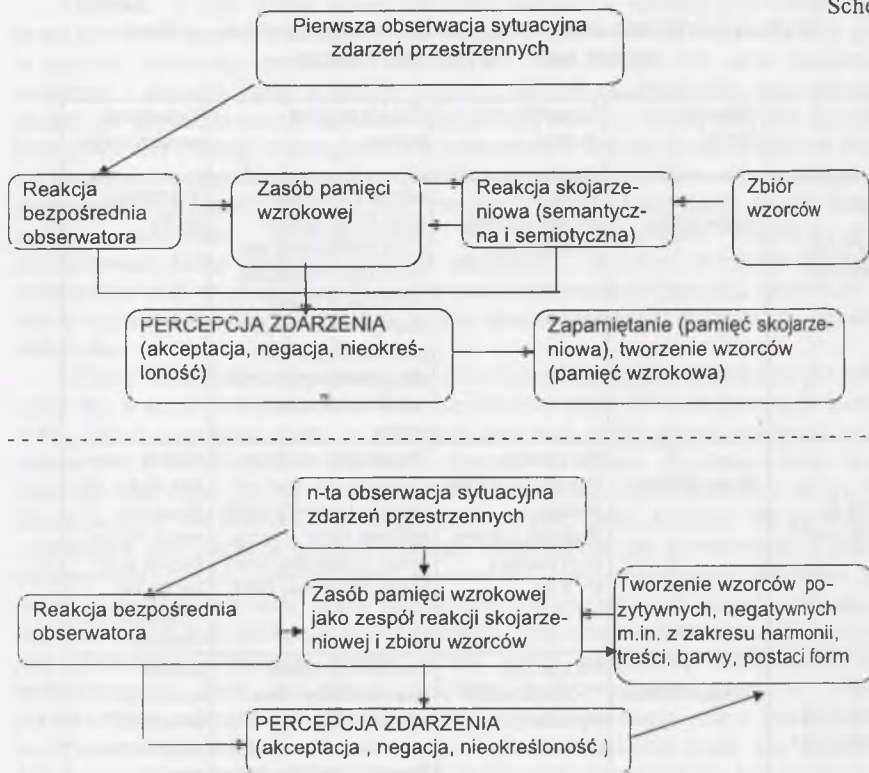
Kilkakrotnie została podkreślona waga, jaką ma percepcja krajobrazu dla jego właściwego projektowania. Mogę podpisać się pod stwierdzeniem p.prof. J.Ditricha „patrzeć, żeby widzieć, widzieć, żeby myśleć, myśleć, żeby rozumieć, rozumieć, żeby pojmować”¹⁾.

Pojęcie: percepcja wizualna (widzenie) krajobrazu to zespolenie postrzegania, pojmowania i kojarzenia, a dalej zapamiętywania i odtwarzania. Pojęcie to jest więc równoznaczne z identyfikacją przestrzeni i ma charakter nadrzędny względem postrzegania (schemat 1, [2]).

Pierwszą reakcją obserwatora, powstałą jako reakcja zmysłów na obserwowany krajobraz, są wrażenia, które odzwierciedlają cechy form krajobrazu widzianego. Jest to postrzeganie. Proces ten nie zależy od właściwości formułowania pojęć drogą intelektualną. Inaczej rzecz się ma z oceną wrażeń wywołanych przedmiotem obserwacji. Cechy wrodzone i nabyte w toku rozwoju obserwatora w procesach specyficznych dla każdego człowieka wraz z ukrytą „wrażliwością” form krajobrazu decydują o jego odbiorze i ocenie. Następnie w procesie widzenia następuje wyobrażenie jako kompilacja wielokrotnych spostrzeżeń w zbiorczy obraz. Obserwator odtwarza zgromadzone w pamięci kształty i ogólny charakter

1) W wystąpieniu z okazji nadania doktora honoris causa Politechniki Śląskiej w dniu 24.06.1993 r.

Schemat 1

obserwowanej formy. Fragmenty widzianych w przeszłości form są łączone w całość o zupełnie innym wyrazie, tworząc obraz obserwowany i oceniany. Można by się pokusić o stwierdzenie, że krajobraz - tak jak dzieło sztuki - ma dwie formy: zewnętrzną i wewnętrzną. Formę zewnętrzną - fizjonomię tworzą: jego treść i funkcja ukształtowane przez procesy historyczne i kulturowe. Forma wewnętrzna mówi o jego nastroju, charakterze, rodzaju, równowadze, nawet jeżeli jest ona w naszej ocenie względna. W procesie widzenia istotna dla obserwatora jest rejestracja, czyli percepcja wrażenia:

- światła,
- ruchu,
- kształtu,
- barwy.

Barwa. Barwa jest czynnikiem decydującym w procesie percepcji nie tylko przy ocenach postaci form, dystansu i ruchu, ale również przy orzekaniu o harmonii i wrażeniach estetycznych. W identyfikacji barwy mają znaczenie jej cechy ilościowe: nasycenie, jasność oraz jakościowe: odcień. Obserwator ma do czynienia z barwami chromatycznymi (kolorowe), pseudochromatycznymi (o niewielkim nasyceniu kolorem) i barwami achromatycznymi (bezbarwne). Zestawienie dwu barw wywołuje zjawisko zwane kontrastem. Zjawisko kontrastu barwnego dwu pól i związaną z nim percepcję ilustruje tabela 1,[2].

Tabela 1

Strefowa klasyfikacja identyfikacji postaci, percepcji postaci i odbioru
wrażeń ruchu wg M. Bietkowskiego

Strefa	Granica Strefy	Identyfikacja Postaci	Odbiór wrażeń barwy	Rejestracja wrażeń ruchu
I PERCEPCJA BEZPOŚRED- NIA	3,0m+500m	Percepcja Detalu architek- Tonicznego	odbior chromatycz- nych barw łącznie z ich odcieniami, na- syceniami i achroma- tycznych w różnej skali jasności oraz pośrednich pseudo- chromatycznych o nie- wielkim nasyceniu barwą	Wszystkie ruchy
II ŚREDNICH OBSERWACJI*	500m+2000m	Na granicy Percepcji 2000m postaci Budowli i drzew o wysokości 6 - 8 m	Do połowy strefy jw. ----- od połowy strefy zanik odbioru barw w kolej- ności: niebieska, fiole- towa, czerwona, żółta	Odbiór wra- żeń ruchu w płaszczy- znach nachy- lonych pod kątem 30° względem osi wzroku
III ODLEGŁYCH OBSERWACJI*	2000m+7500m	Na granicy 7500m obiekty wysokie (35+40 m)	Do 3000 m odbiór wrażeń barwy: czer- wona i żółta ----- Powyżej odbiór barw achromatycznych	Odbiór wrażeń jw. do kąta 60° względem wzroku
IV *	od 7.500m do horyzontu	Postrzeganie b. dużych postaci o charakterze geomorficznym uzależnione od kontrastu postaci i tła	Wrażenia rozmytych postaci achromatycz- nych z odcieniem nie- bieskich i fioletowych	Odbiór wra- żeń ruchu w płaszczyźnie prostopadłej do osi wzroku i prędkości większej od 60 km/ godz.

* - bez uwzględnienia refrakcji i filtru powietrznego.

Światło. W zależności od siły oświetlenia krajobrazu obserwowanego, a więc pory tej obserwacji, formy krajobrazu mają różną jasność w odbiorze, choć ich luminancja, czyli procent zwracanego światła (odbitego) nie zmienia się. Rozkład jasności orientuje formy krajobrazu w przestrzeni, równocześnie ukazując sposób, w jaki wiążą się ze sobą części obserwowanych form. Jasność i rozmiar wywołują narastanie lub zmniejszenie się głębi.

Percepcja w warunkach światła słonecznego umożliwia odbiór trójwymiarowych wrażeń postaciowych ruchowych i barwnych. Światło o zbyt niskiej lub zbyt dużej luminancji obniża lub uniemożliwia odbiór wrażeń barwnych.

W miejscach krajobrazu, gdzie światła jest mało, powstają cienie. Określają one kształt formy krajobrazu, podlegając również jak i forma zniekształceniom perspektywicznym. Mają również wpływ na odbiór koloru i charakteru form poprzez osłabienie nasycenia barwy.

Kształt. Kształt postaci formy jest identyfikowany z otaczającej przestrzeni najpierw przez określenie zarysu, a następnie przez analizę punktów kolozji optycznej, czyli punktów w miejscu rzekomego przecinania się zarysów form, wewnątrz ich pola. Niezależnie od skojarzeń i obrazów, jakie wywołuje forma u różnych obserwatorów, pod wpływem ich dyspozycji psychofizycznej, zaplecza kulturowego, wszyscy widzą taki sam kształt, czyli konturowy zarys formy. Kształt pełni rolę informatora o rodzaju formy. Różnice w kształtach informują o funkcjach form. Po identyfikacji kształtu ustalane są wzajemne relacje przestrzenne dotyczące ich położenia, rozmiaru, stanu. Identyfikacja ta jest łatwa przy dobrym oświetleniu, przezroczystości powietrza. Obserwator postrzega wówczas różnicowanie faktur form oraz kontrast jakościowy i ilościowy pomiędzy formą a tłem, ewentualnie ruch w przestrzeni. Stanem przeciwnym jest kamuflaż, stosowany celowo lub przypadkowy, utrudniający lub wręcz uniemożliwiający identyfikację przestrzenną elementów.

Ruch. Ruch jest percypowany, gdy poruszający się element przestrzeni jest odbierany przez oko w stożku widzenia o kącie wierzchołkowym około 60° z prędkością nie większą niż $1/16$. Innym aspektem ruchu w percepcji jest ruch gałki ocznej obserwatora w celu zmontowania widzialnych cząstkowych obrazów w całości. Percepcja ruchu wynika z fizjologii oka. Człowiek ma tendencję do oglądania elementów form jako całości, tak aby stworzona przez nie struktura była najprostsza²⁾. Forma - jako „bodziec” dla jej widzialności postrzegana jest poprzez ciągłość konturu obrazującego jej powierzchnię i jednolitość odczytywaną poprzez doświadczenie obserwatora. Istotą waloryzacji przestrzeni poprzez formy krajobrazu jest więc ocena obiektywnie istniejących cech charakterystycznych dla zarysów postaci form przestrzennych krajobrazu i ich zbiorów. Natomiast celem waloryzacji jest stworzenie propozycji metody, która przez poznawczą identyfikację wartości percypowanych form krajobrazu mogłaby być wykorzystywana w planowaniu przestrzennym, ochronie środowiska przyrodniczego i kulturowego oraz w innych działaniach zmierzających do podniesienia atrakcyjności regionu oraz jakości życia jego mieszkańców. Jak już powiedziano, decyzje planistyczne realizowane w przestrzeni bez świadomości ich aspektów wizualnych mogą negatywnie wpływać na fizjonomię krajobrazu i ład przestrzenny. Percepcja otoczenia, w którym się żyje, jest jednym ze środków odczuwania, istotnym dla ludzkiego samopoczucia, odczuć moralno-estetycznych i przekonań. Stąd głównymi narzędziami badawczymi waloryzacji przestrzeni poprzez formy krajobrazu jest percepcja. Waloryzacja ma odpowiedzieć na następujące pytania:

„ile” atrybutów krajobrazowych jest w danej przestrzeni; może to być atrybut przetargowy dla gmin;

„co zawiera” krajobraz - to stwierdzenie przyczyni się do minimalizacji błędnych decyzji planistycznych, udostępnienia walorów krajobrazowych waloryzowanej przestrzeni ludziom; (przeprowadzeniu drogi, szlaku turystycznego, lokalizacji nowych inwestycji).

„jaki” jest krajobraz - na podstawie przygotowanych kwestionariuszy np. dla trzech grup: mieszkańców gminy, ekspertów, urzędników. Ankieta służy odkryciu oczekiwań i preferencji użytkowników. Ważne dla projektanta jest poznanie tożsamości miejsca.

Odpowiedzią na te pytania są trzy fazy waloryzacji przestrzeni poprzez formy krajobrazu. (schemat 2 [3]):

W FAZIE I - określa się cel, jakemu ma służyć waloryzacja. Następnie wybiera się formy punktowe i liniowe potencjalnie ważne dla celu opracowania i określa dla nich teoretyczny zasięg widoczności na podstawie tabeli 1. Teoretyczny zasięg widoczności

2) Nawiązując do koncepcji formy „Gestalt” można stwierdzić, że „obiekt” – tu krajobraz – jest percypowany jako pewna całość stanowiąca inną jakość niż tylko suma budujących go części. [1]

modyfikowany jest przez formy pokrycia i ukształtowania terenu. Ukształtowanie wraz z pokryciem terenu pozwala wyodrębnić jednostki widokowe³⁾ z badanych linii i wzgórz w zakresie percepcji bezpośredniej, średnich obserwacji i odległych obserwacji. Następnie hierarchizuje się punkty, linie, dominanty pionowe; miarą jest rozległość widoku lub zasięg widoczności.

FAZA II - określenia zasobów w jednostkach widokowych, tu zakres również zależy od przyjętych celów. Generalnie - ten etap badań skupia się wokół problematyki identyfikacji zespołów widokowych w wyznaczonych jednostkach widokowych w kontekście zróżnicowania (ilości form krajobrazu), przekształcenia (udział form antropogenicznych) i unikalności (stopień nasycenia jednostek formami naturalnymi, prawnie chronionymi, występowanie miejsc symbolicznych, niematerialnych wartości duchowych) występujących w nich form krajobrazu. Identyfikacja zespołów widokowych może być poszerzona o 3 typy działań: określenie zasobów, wartościowanie zasobów oraz wnioski i wytyczne. Dodatkowo powinno się wykonać fizjonomię jednostek widokowych. Takie potraktowanie określenia zasobów razem z określeniem liczby widocznych planów z formy krajobrazu daje pełne podstawy do oceny stanu i wartości jednostki widokowej.

FAZA III uzupełnia wyniki dwóch poprzednich o oceny atrybutów krajobrazu decydujących o jego atrakcyjności i harmonii. Jest to próba charakterystyki obserwowanych krajobrazów w jednostkach widokowych poprzez zestaw subiektywnych cech i mierników, opisujących wrażenia wywoływane przez badany widok. Oceny te są uśrednione w celu zobiektywizowania wyników.

Podsumowując:

Za pomocą metody waloryzacji przestrzeni poprzez formy krajobrazu można:

- wyznaczyć fragmenty krajobrazu lub obszarów (jednostki widokowe i ich zespoły) wyróżniających się formami o wysokich walorach dla odrębnego traktowania w przedsięwzięciach planistycznych i w konsekwencji odmiennie zagospodarowanych lub chronionych; planowanie miejscowe, regionalne i studia kierunków zagospodarowania,
- analizować cechy i walory jednostek widokowych dla wyboru alternatywnych rozwiązań inwestycyjnych; planowanie miejscowe,
- wyznaczyć w krajobrazach (jednostkach widokowych) wartości tych elementów, które determinują ich wyjątkowość, szczególnie jakości i inne – umożliwiając zachowanie lub podwyższanie ich walorów; studia konserwatorsko – urbanistyczne,
- analizować i oceniać wpływy wizualne, jakie mogą być wywołane planowaną działalnością w krajobrazie i związanych z nią zmian w użytkowaniu ziemi na estetyczną jakość otoczenia, co może znaleźć zastosowanie w ocenach oddziaływania inwestycji na środowisko. W tym przypadku kryteria wpływów wizualnych powinny być przystosowane do porównania z kryteriami przyjętymi dla ocen wpływów na pozostałe elementy środowiska.

Cała przydatność metody dla planów polega na tym, że korzystając z niej w sposób świadomy, wykorzystując percepcję, możemy odkrywać, zakrywać, udostępniać lub uniemożliwiać dostępność do określonych form krajobrazu, przy czym zasięg tej dostępności każdorazowo dostosowujemy do celu, jaki sobie założymy. Stąd nie jest to metoda zmierzająca do obiektywizacji wartości form w krajobrazie, ale metoda ułatwiająca świadomą ekspozycję wartości krajobrazu w zależności od zamierzonych celów w konkretnej przestrzeni. Metoda może wpływać na strategię rozwoju gmin.

3) Jednostka widokowa stanowi „sumę” widoków możliwych do obserwacji z wybranego elementu przestrzeni; składa się z zespołu widoków.

Obserwacja jest dokonywana z punktów, linii ogólnie dostępnych w warunkach umożliwiających naturalną percepcję wizualną.

SCHEMAT WALORYZACJI PRZESTRZENI POPRZEZ FORMY KRAJOBRAZU

OKREŚLENIE ZAKRESU WALORYZACJI
POPRZEZ FORMY KRAJOBRAZU

I. FAZA OKREŚLANIA ZASIĘGU WIDOCZNOŚCI

PRZYJĘCIE CELÓW

Określenie zasięgu widoczności
z form liniowych
(A.1)Określenie zasięgu widoczności z form
punktowych
(A.2)Określenie zasięgu
widoczności form punktowych
(B)

Określenie form krajobrazu

Rzeźba i pokrycie tere-
nu w teoretycznych
zasięgach widoczności
z form A lub form B kraj-
obrazuWybór form krajobrazu
dla celów opracowania

Kryteria i mierniki

Analiza zdjęć, panoram,
zdjęć lotniczych

Hierarchizacja form krajobrazu

Określenie teoretycz-
nego zasięgu widoczności z form A lub form B krajo-
brazuWydzielenie jednostek widokowych
z form A lub form B krajobrazu (lub ich
zespołów)II. FAZA OKREŚLANIA ZASOBÓW
W JEDNOSTKACH WIDOKOWYCHCel określania
zasobówIdentyfikacja i charakterystyka form
składowych w jednostkach widokowych

- abiotycznych
- biotycznych
- antropogenicznych

Wydzielenie powie-
rzchni i form prawnie
chronionychWydzielenie kompleksów
krajobrazowych w jednost-
kach widokowych³⁸

Kryteria

- stopnia zróżnicowania
- stopnia przekształcenia
- stopnia unikatowości geokompleksów

Ocena stanu i wartości
jednostki widokowejOkreślenie liczby widzianych
planów z formy krajobrazu

Spełnienie zakładanych celów przez projektowanie krajobrazu

III. FAZA OCENY ATRYBUTÓW KRAJOBRAZU

Cele oceny atrybutów krajobrazu

Identyfikacja i ocena atrybutów krajobrazu

Kryteria i techniki ocen

Ocena - punktacja atrybutów
krajobrazu

LITERATURA

1. Arnheim R.: Sztuka i percepcja wzrokowa. Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1978.
2. Bietkowski M., Kostorz L., Stankiewicz B.: Narzędzia waloryzacji przestrzeni Górnego Śląska. Fundacja Przestrzeni Górnego Śląska, Katowice 1996 (maszynopis).
3. Stankiewicz B.: Waloryzacja przestrzeni poprzez formy krajobrazu. Gliwice 1999 (rozprawa doktorska).
4. Wojciechowski K.H.: O przydatności badań percepcji krajobrazu [w:] O percepcji środowiska. Instytut Ekologii PAN, Oficyna Wydawnicza, Zeszyt Naukowy nr 9, 1999.

Abstract

The goal of valorisation of space through landscape forms is to create a proposed method which could be used, through a cognitive identification of values of the perceived landscape forms, in spatial planning, natural and cultural environment protection and in other activities aimed at raising the attractiveness of the region and the living standards of its inhabitants.

In the methods that have been used until now this aspect of space evaluation was not included to a sufficient extent.

On the methodological premises it was assumed that the basic fields in landscape analysis are „viewing units”, determined on the basis of the viewing range from chosen elements of space. The method assumes a three-stage work schedule on the valorisation through landscape forms. The results of each of the stages can be a final value, as well as form a basis for research in the next stages of valorisation. It is therefore necessary to keep the suggested work and results schedule. At the same time the scope of research (and its results) can be limited to the first, or the first and second work, stages.

The valorisation of space through landscape forms consists of three detailed methods, named as follows:

- method of determining the range of view
- method of determining the landscape resources in view units
- method of evaluating the landscape attributes

Within the „method of determining the range of view” the author separates the „method of determining the range of view” from selected linear and point space elements, and presented a method for determining the range of view of selected vertical landmarks.

Conventional boundaries of visual perception and landscape observation have been specified, including the dependent rate of identifying the viewed elements and their colour, and rate of experiencing the motion impressions.